

УДК 94 (477) «19/20»

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА В. БАРАНА У НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ВІДДІЛУ ЕТНОЛОГІЇ ІНСТИТУТУ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Фігурний Ю.С., канд. іст. наук.

(Науково-дослідний інститут українознавства МОН України)

У статті проаналізовано вагомий внесок знаного археолога, етнолога, історика В. Барана у становлення і діяльність відділу української етнології Інституту українознавства у 1994 – 2003 рр. З'ясовано, що завдяки науково-дослідницькій та науково-організаційній роботі вченого відділ української етнології став одним з провідних наукових підрозділів інституту.

Ключові слова: Україна, українці, В. Баран, відділ етнології, український етногенез, етнокультурні процеси.

У 2017 р. виповнюється 25 років від створення відділу етнології у складі відділення фольклору, етнології та національної культури Інституту українознавства Київського університету (з січня 2005 р. – відділу української етнології) та 90 років від дня народження доктора історичних наук, члена-кореспондента НАН України, професора В. Барана – видатного археолога, етнолога, історика й вченого-українознавця.

Праця, присвячена доробку професора В. Барана, реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Україна й українство в етнокультурних процесах світу» – оскільки внесок В. Барана у наукову діяльність відділу української етнології у 1994-2003 рр. сприяв розвитку не лише окремого наукового підрозділу в Інституті українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, а й становленню сучасної етнологічної науки в Україні.

Термін «етнологія» як у Радянському Союзі, так і в країнах так званої «народної демократії» був оголошений буржуазним і антинародним. Вчений М. Тиводар наголошує, що з метою уніфікації термінології ще в 30-

ті роки ХХ ст. почав нав'язуватися термін «етнографія»; саме цим хотіли науку про народи та їх культуру відмежувати від так званої «буржуазної етнології», а сам початок висвітлення терміну етнологія поклала нарада етнографів 1929 р., яка констатувала, що «...оскільки етнологія претендує на звання окремої від соціології дисципліни, вона повинна бути визнана не чим іншим, як буржуазним сурогатом суспільствознавства» [11, с. 5].

Саме тому в «Радянській енциклопедії історії України» термін «етнологія» розкривався таким чином: це поняття, що його застосовують здебільшого німецькі буржуазні вчені, як синонім лексеми «етнографія», ці науковці вважають етнологію наукою, що нібито повинна вивчати лише «загальні» закони розвитку культури народів і протиставляють її етнографії, якій у свою чергу відводиться лише роль описової дисципліни, отже в радянській науці термін «етнологія» не вживається [12, с. 123].

Лише розпочинаючи, приблизно, з 1973 р. в СРСР почали робитись досить-таки обережні спроби реабілітувати і реанімувати заборонений термін «етнологія», хоча, вже навіть у 1991 р.

професор Ленінградського Державного Університету Р. Ітс писав, що «пропонована деякими радянськими дослідниками заміна назви «етнографія» на «етнологія» ... не виправдана і не сприяє термінологічній ясності» [11, с. 4–5].

В цьому питанні ми солідаризуємо з шановним професором, і вважаємо, що етнологія і етнографія (народознавство) це цілком самостійні науки, тому не можна автоматично підмінити одне визначення іншим. Хоча серед багатьох сучасних вчених, побутує й інше бачення цієї проблеми. Так, М. Тиводар вважає, що і етнографія, і народознавство, і народні традиції, і культурна антропологія, і соціальна антропологія тощо є синонімами терміну «етнологія», й вони охоплюють як описовий, так і теоретичний аспект вивчення народів світу, але щоб уникнути термінологічних непорозумінь, він вважає за доцільне користуватися лише одним терміном на означення науки про народи світу та їх культури – «етнологія» [11, с. 6].

На нашу думку, етнологія – це наука, що вивчає закономірності виникнення, функціонування і взаємодії етнічних спільнот, а також концептуальні проблеми походження етносів, їх місце серед інших народів, найважливіші історичні етапи формування етносів. Отже, якщо етнографію, за прямим значенням слова (дослівно, в перекладі з грецької мови це поняття означає «народоопис») вважають за науку описову, яка методом безпосереднього спостереження вивчає побут і матеріальну й духовну культуру народів, то етнологія є наука загально-теоретична, як використовуючи порівняльно-історичний, типологічний та інші методи намагається дослідити концептуально-теоретичні проблеми етнічних спільнот в цивілізаційному просторі та часі [13, с. 87–88].

Відділ української етнології існує

з моменту створення Інституту українознавства, а саме з січня 1992 р. І хоча спочатку він функціонував у складі відділення фольклору, етнології та національної культури, проте вже з вересня 1993 р. відділ етнології отримав статус самостійного наукового підрозділу. Першими співробітниками відділу були М. Чмихов, С. Сегеда, Л. Залізник, О. Гудим-Левкович. Головні свої зусилля відділ етнології спрямував на вивчення і наукове висвітлення етногенетичних проблем та етнічної історії українського народу, на створення концепції і програм з українознавства для середніх та вищих навчальних закладів. Співробітники відділу займалися підготовкою і перепідготовкою кадрів українознавців, проводили археологічні, антропологічні та історичні дослідження етногенезу українського народу [14, с. 96].

З перших днів свого існування у стінах Київського університету імені Тараса Шевченка відділ етнології почав активно працювати над проблемами етнічної історії України. У «Положенні про відділ етнології Інституту українознавства», яке було обговорено співробітниками на засіданні відділу 24 листопада 1992 р., зазначалося: «Відділ етнології входить до складу відділення фольклору, етнології та народної культури Інституту. Проводить дослідження в галузі етногенезу та етнічної історії, антропології, етнографії, етнопсихології українського народу. Головні напрямки наукових досліджень: пошук теоретичних підходів до вирішення проблеми походження українського народу з урахуванням даних широкого комплексу етногенетичних дисциплін; висвітлення вузлових проблем стародавньої історії України за даними археології; вивчення антропологічного складу давньої та сучасної людності України з метою пошуків генетичних витоків українського народу; розробки в галузі історич-

чної етнографії українців; етнопсихологічні дослідження, зокрема, вивчення структурних компонентів етнічної самосвідомості українців, висвітлення ролі природних та історичних умов у формуванні рис національної вдачі українського народу; дослідження в галузі палеодемографії в контексті етнічної історії України» [15, с. 1–13].

Двадцятип'ятирічну діяльність відділу української етнології ми можемо розмежувати на три етапи: перший – зародження та формування (1992–1993 р.), другий – становлення і перетворення на один з провідних в інституті (1994 – серпень 2000 р.), третій – реформування та відновлення наукового потенціалу (вересень 2000 – і до сьогодні) [16, с. 42].

З початком наукової діяльності відділу етнології його керівником був С. Сегеда (1992–1993 рр.). У цей час відділ працював над плановою науково-дослідною темою «Етногенез і етнічна історія українського народу». Об'єктом дослідження відділу була проблема етногенезу та етнічної історії українського народу на підставі широкого комплексу даних історії, археології, антропології, етнопсихології, палеодемографії. Метою роботи вчених було створення науково-обґрунтованої концепції етногенезу українців, висвітлення вузлових питань етнічної історії України [17, с. 10–11].

Другий етап науково-дослідної діяльності відділу етнології був вже безпосередньо пов'язаний з нього новим керівником – доктором історичних наук, професором, членом-кореспондентом НАН України В. Бараном, який близько десяти років, а саме з початку 1994 по 31 грудня 2003 р. очолював цей, один з провідних підрозділів Інституту українознавства. На той час у відділі працювали такі фахівці: доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Л. Залізняк, кандидат психологічних

наук, старший науковий співробітник Т. Воропаєва, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник С. Конча, молодші наукові співробітники С. Шанайда та О. Хоменко, лаборанти – Л. Антонова та Х. Костенко [17, с. 13].

Під керівництвом В. Барана у 1994 р. відділ продовжував працювати над науково-дослідною роботою «Етногенез та етнічна історія українського народу». Зокрема, В. Баран і Л. Залізняк опрацьовували тему «Етнокультурні процеси на території України», головні її результати В. Баран опублікував у підрозділі «Етнокультурні витоки слов'янських культур раннього середньовіччя» до колективної монографії «Українці» (М., 1994); Л. Залізняк оприлюднив у монографії «Нариси стародавньої історії України» (К., 1994). Крім того, Т. Воропаєва розробляла програму досліджень етнопсихологічних рис українського народу; О. Гудим-Левкович завершив роботу над кандидатською дисертацією «Демографічна реконструкція населення лісостепової України у III–IV ст. н. е.»; С. Шанайда опрацював бібліографію по темі «Антропологія населення Полісся» [18, с. 1–6].

Продовжуючи наукові дослідження етногенетичної проблематики під керівництвом В. Барана відділ протягом 1995–1996 рр. працював над науково-дослідною темою «Етнічна історія українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її у середній школі». Метою дослідження було створення наукової концепції походження українського народу. Головним об'єктом дослідження – первісна історія України як підґрунтя формування українського етносу та найдавніші сторінки історії українців. Головними завданнями дослідження були: по-перше, зробити аналіз методології та методів дослідження етнічної історії українського народу; по-

друге, провести наукове вивчення основних етапів етнічної історії українського народу; по-третє, ліквідувати «білі плями» в етногенезі українців, встановити об'єктивну картину у фальсифікованих ділянках етнічної історії українського народу; по-четверте, підготувати низку навчально-методичних матеріалів для вивчення етнічної історії українців у середній та вищій школі; по-п'яте, підготувати до друку і видати навчальний посібник «Походження українського народу» для студентів історичних факультетів вузів України.

Основними гіпотезами дослідження слугували положення про те, що формування українського етносу – це завершальний етап складних історичних, соціальних, етнокультурних процесів, що протікали на території України в доісторичну епоху, а культурно-історична спадщина скіфів, сарматів, східних германців, фракійців, балтів – складові національної культури українців. Співробітники відділу етнології були переконані, що в час формування української державності проблема походження українського народу є однією з основних в українській історії. Значною мірою вона складає стрижень української національної історії, без якого неможливо формування етнічної самосвідомості українців.

Отже, вирішення цієї проблеми є нагальною необхідністю при розбудові української національної держави. Саме тому розробка наукової концепції етнічної історії українського народу на основі узагальнення цілого комплексу даних: археологічних, історичних, антропологічних, культурологічних, демографічних, історико-психологічних та інших, безумовно, повинна сприяти розвитку і доповненню вже існуючих етнологічних концепцій, ліквідації «білих плям» в українській етнології та українознав-

стві, поширенню об'єктивної, науково перевіреної інформації про минуле і сучасне України, популяризації історико-етнологічних знань серед громадян України та інших держав.

Виходячи з цих засадничих положень, В. Баран на базі археологічних матеріалів розробляв проблему формування слов'янства взагалі та українського народу зокрема. Основні результати роботи були представлені у низці публікацій («Етнокультурні процеси на території України в середині I тис. н.е.», «Ранньосередньовічні культури слов'ян та їх підоснови», «Венеди, склавни та анти у світлі археологічних джерел» та ін.); Л. Залізняк досліджував проблеми передісторії етногенезу українців, зокрема походження та прабатьківщини індоєвропейської сім'ї народів, результати його напрацювань були відображені у книзі «Походження українського народу» (К., 1996); Т. Воропаєва на основі системного підходу до вивчення української нації виявляла і проаналізувала основні етнопсихологічні характеристики українців – ментальність, етнічна свідомість і самосвідомість, етнічні стереотипи, відчуття психологічної спільності та інше; О. Гудим-Левкович охарактеризував основні палеодемографічні проблеми українського народу; С. Шанайда працював над проблемою антропологія Полісся взагалі, і вивчав антропологічний тип населення Українського Полісся зокрема. В результаті цих досліджень стало зрозумілим, що нагальною є потреба в уточненні і доповненні усього комплексу зібраних матеріалів з досліджуваної проблематики новими археологічними, історико-архівними даними, а також необхідність створення науково-методичного та навчально-методичного фундаменту для вивчення етнічної історії українського народу в середній та вищій школі [19, с. 1–5].

У 1997–2000 рр. відділ етнології, очолюваний В. Бараном, працював над науково-дослідною роботою «Дослідження етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі». Головним об'єктом досліджень була проблема вивчення етногенезу та етнічної історії українського народу в рамках програми Інституту українознавства «Україна-Етнос» на підставі широкого комплексу даних історії, археології, антропології, палеодемографії, етнопсихології.

Метою науково-дослідної роботи було створення науково-обґрунтованої концепції етногенезу українців, висвітлення вузлових питань етнічної історії українського народу. Співробітники відділу етнології твердо переконані, що повноцінний розвиток сучасного українознавства неможливий без вирішення проблеми етногенезу та етнічної історії українського народу. Постійний інтерес науковців, політичних діячів, педагогів, студентів, журналістів до етнологічної проблематики в системі українознавства є безперечним підтвердженням актуальності цих проблем.

Саме тому проблема походження українського народу є надзвичайно складною і багатоаспектною, адже українство формувалося на перетині європейської, візантійської, середземноморської цивілізацій, отже, Україна є унікальним регіоном слов'янських, германських, романських, тюркських, семітських взаємовпливів, а також тісних і неоднозначних взаємин православ'я з католицизмом, з ісламом та іудаїзмом.

Впродовж сторіч український етнос перебував у польсько-литовській державі Речі Посполитій, Османській та Російській імперіях, у складі Австро-Угорщини, а в новітню добу – у складі першої Чехословацької та другої Польської республік, Радянського

Союзу, Румунії, Угорщини тощо.

Строкатість і різноплановість досліджень українознавчого спрямування, часто виконаних не професійно, тільки підтверджує той факт, що структурна перебудова описової етнографії в аналітичну українську етнологію відбувається дуже повільно. Звичайно, далася в знаки надмірна заідеологізованість та заполітезованість українознавчої та етнологічної наукової проблематики, ідеологічно зумовлений суб'єктивізм, який дуже довго панував у галузі наукового тлумачення українців як своєї етнічної групи серед кола східнослов'янських народів, призвели до циркулювання етнологічних міфів про українців як «зрусифікованих поляків», або ж «полонізованих росіян» [20, с. 3–5].

Протягом 1997 р. продовжувалося опрацювання етнологічної проблематики науково-дослідної роботи, і було зокрема здійснене комплексне наукове осмислення механізмів творення українського етносу, специфіки етногенезу українського народу, а також висвітлення історичних, соціальних, демографічних, психологічних передумов формування української нації, зроблено значний внесок у створення цілісної концепції походження українського народу та вперше традиційні питання української етнології досліджувались як у синхронному так і діахронному аспектах.

Основним завданням наукових досліджень відділу етнології у 1997 році було висвітлення етногенетичної проблематики з урахуванням даних широкого комплексу етногенетичних дисциплін – археології, історії, антропології, лінгвістики, фольклористики, демографії та етнопсихології, дослідження вузлових проблем стародавньої історії України; вивчення процесів зародження, формування і розвитку українського ментального типу; розробка методологічної стратегії етно-

психологічних досліджень національної самосвідомості.

Вирішення поставлених завдань вимагало від співробітників відділу етнології ґрунтовної розробки джерельної бази, дослідження проблем етнокультурного, соціально-економічного, суспільно-політичного розвитку стародавніх суспільств, нових упереджень, поєднання наукових підходів з традиційними, постановки й вирішення багатьох конкретно-історичних проблем. Такий підхід дає змогу комплексного вивчення етногенезу і етнічної історії українського народу.

У межах основного напрямку науково-дослідної роботи у відділі етнології розроблялися такі наукові теми: «Передісторія та найдавніший період формування українського етносу», «Етногенез і ранні етапи історії слов'ян-українців», «Демографічні процеси найдавніших етапів слов'ян-українців», «Етнічна та національна самосвідомість українського народу», «Українська ментальність» [20, с. 5–12].

У 1998 р. відділ етнології під керівництвом В. Барана продовжував досліджувати етнічну історію українського народу та забезпечувати її науково-методичне вивчення в середній та вищій школі. Одержані результати за своєю новизною та актуальністю дають ключ до розуміння можливості досягнення найважливіших етнологічних процесів на території України, закономірностей вивчення надзвичайно складної і багатоаспектної проблеми походження українського народу, усвідомлення найголовніших етапів формування національної ідеї, етнічної та національної самосвідомості.

Загальновідомо, що оцінка сучасності, передбачення майбутнього передусім базується на міцному фундаменті наукового пізнання і розуміння минулого, а це можливо лише за умови, коли історичний процес буде відображено правдиво в усьому його

багатстві, розмаїтті, складності та протиріччях.

Насамперед, йдеться про визначення пріоритетної тематики з огляду на наявність численних лакун, а також про необхідність нових підходів до багатьох неадекватно описаних проблем; про стимулювання альтернативних розробок; про співвідносність із світовими науковими та методологічними критеріями і відповідну змагальність; про включення у світову культуру та наукову комунікацію; про сприяння новаторським публікаціям та методикам [21, с. 1–15].

Важливим підсумком багаторічних практичних і теоретичних студій В. Барана стала праця «Давні слов'яни», що з'явилася у 1998 р. як третій том багатотомної (15 т.) праці «Україна крізь віки». У ній на основі археологічних, лінгвістичних, історичних джерел розглядаються питання походження та давньої історії слов'ян. Тематично третій том продовжує дослідження проблем етнокультурного розвитку населення України піднятих в попередніх томах.

Центральною проблемою тому, який охоплює період I - початку II тис. н.е. є походження українського народу та визначення місця території України в тому етнічному просторі, де проходили процеси формування індоєвропейських, праслов'янських і, зокрема, слов'янських етнокультурних утворень. Вченим доведено, що у південній частині лісової та усій лісостеповій зонах України з рубежу єр найбільш яскраво проявилася матеріальна культура слов'янських племінних груп, є також слов'янська гідро- і топонімія. Цим визначається слов'янська прабатьківщина [22, с. 5–10].

Картографування слов'янських поселень і могильників раннього середньовіччя показало, що у V ст. н.е. за даними дотеперішніх досліджень слов'яни займали територію від вер-

хів'їв Вісли, Західного Бугу, Дністра, і Прута на південному заході до верхівців Десни, Псла і Сіверського Дінця на північному сході. Це корінна територія слов'ян, звідки почалося їх розселення на північний схід у верхів'я Дону та Волги і на південь – у Подунав'я та на Балкани.

Особливого розвитку воно набрало в епоху Великого переселення народів VI – VII ст. н.е. У монографії вперше розкриваються історичне значення великого слов'янського розселення. Воно полягає в тому, що різні слов'янські групи, займаючи нові регіони, поглинаючи чужі різноетнічні субстрати, самі перетворювались у нові слов'янські етноси. Ця історична закономірність відноситься до всіх слов'ян: південних, західних і північно-східних. Слов'янське населення, що залишилось на своїй корінній території, отримало стосовно відселенців свій культурно-мовний статус і також стало окремим етносом.

На основі археологічних карт та типологічних схем, наведених в роботі, В. Баран стверджує, що симбіоз склавинів та антів, названих так візантійськими істориками VI ст., на Дніпрі та на Дністрі, став ембріоном українського народу. Крім того, склавини у Подунав'ї склали один із компонентів предків морав'ян, словаків і чехів, а анти на Балканах взяли участь у формуванні болгарського, сербського, хорватського та інших етносів. Предками білорусів та росіян стало те населення Верхнього Подніпров'я, яке зайняло області, раніше заселені балтами та угро-фінами, поступово поглинаючи їх [22, с. 18–134].

Значне місце в роботі займають питання етнокультурного розвитку в період Києво-Руської держави. Києво-Руська держава, очолена князями династії Рюриковичів, менше ніж на одне століття об'єднала в політичному відношенні східнослов'янські племінні

союзи і ряд угро-фінських та інших неслов'янських племен. Але навіть в період найвищого піднесення централізованої влади за Володимира Святого та Ярослава Мудрого, не припинялись процеси становлення окремих етнічних груп.

В умовах Київської Русі не були знівельовані міжетнічні відмінності південно-західної та північно-східної племінних груп. Вони збереглися у мовній, культурній, а в часи роздрібнення – у політичній сферах. Становлення єдиної давньоруської народності, на чому наполягають деякі дослідники, зокрема російські, і деякі українські як П.Толочко, М.Котляр тощо, не відбулося. Розгром Київської Русі монголо-татарами у середині XIII ст. лише змінив історичні умови, посилив процеси визрівання східнослов'янських народів, білоруського, російського та українського, що завершилися дещо пізніше. За цю працю В. Баран отримав свою другу Державну премію України в галузі науки і техніки за 2001 рік [22, с. 136–164].

Характеризуючи основні наукові результати, які були отримані у відділі етнології під керівництвом В. Барана у 1999 році, треба зазначити, що проблема етнічної історії та походження українського народу є однією з найбільш складних, заплутаних і навіть викривлених серед багатьох українознавчих проблем. Проте, самотність, цілісність і суверенність українського народу фундаментально обґрунтовується археологічними, лінгвістичними, писемними джерелами. З огляду на це головними завданнями наукових досліджень відділу етнології у 1999 р. було висвітлення проблеми україногенези з урахуванням даних широкого комплексу етногенетичних дисциплін – археології, історії, антропології, лінгвістики, фольклористики, демографії та етнопсихології.

Все це вимагало від співробітників

ків відділу ґрунтової розробки джерельної бази, нових теоретико-методологічних підходів, подолання стійких історіографічних упереджень, поєднання нетрадиційних наукових концепцій із загальноновизнаними, постановка і вирішення багатьох конкретно-історичних проблем, а також впровадження наукових здобутків у навчальний процес. Так результати досліджень відділу етнології широко використовувалися в навчальному процесі (на лекційних і семінарських заняттях зі студентами Київського університету імені Тараса Шевченка, Києво-Могилянської Академії, Ніжинського державного педагогічного університету, на курсах після вузівської перепідготовки фахівців), вченими-українознавцями надавалася кваліфікована допомога працівникам освіти, викладачам вищих учбових закладів. Співробітниками відділу проводилася широка просвітницька робота – читання лекцій та виступи у засобах масової інформації тощо [23, с. 1–17].

У першій половині 2000 р. співробітники відділу продовжували опрацьовувати широкий загал етнологічної проблематики по усім розділам науково-дослідної роботи «Дослідження етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі». Так, В. Баран займався уточненням головних питань етногенезу українців і слов'ян та узагальнював артефакти, виявлені під час археологічних експедицій, що стосуються етногенезу українців та ранньої історії слов'ян і висвітлив їх у колективній монографії «Давня історія України. Т. 3» (К., 2000); Л. Залізник досліджував вузлові проблеми етнічної історії українського народу та оприлюднив результати досліджень у низці статей («Про історичні витоки українського народу», «Про лехітських пращурів росіян та давньоруську народність» та

ін.); Т. Воропаєва вивчала етнопсихологічні характеристики та головні етапи етнопсихогенези українського народу; О. Гудим-Левкович досліджував палеодемографічні проблеми українців; С. Конча аналізував основні концепції проблеми походження індоєвропейців.

Всі співробітники відділу були активно задіяні в навчальному процесі читання лекцій, проведення семінарів, круглих столів на факультеті підвищення кваліфікації Інституту українознавства, на курсах підвищення кваліфікації вітчизняних педагогічних кадрів з українознавства, та для студентів і населення з етнологічної та українознавчої проблематики. Зокрема, В. Баран прочитав курс лекцій у Львівському національному університеті імені Івана Франка на тему «Походження українського народу» [24, с. 1–6].

З вересня 2000 р. розпочався новий етап діяльності Інституту українознавства, коли він вийшов із підпорядкування КНУ імені Тараса Шевченка і здобув статус самостійної науково-дослідної інституції – Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки (Постанова КМУ № 1003 «Про утворення Науково-дослідного інституту українознавства» від 21.06.2000 р.) [25, с. 73–74].

Ця реорганізація мала суттєвий вплив і на наукову діяльність відділу етнології. Спочатку, майже всю осінь і початок зими, йшов процес реформування, кадрового оновлення й відновлення наукового потенціалу відділу. Врешті-решт, відділ почав функціонувати під керівництвом В. Барана у такому складі: Р. Терпиловський – провідний науковий співробітник, доктор історичних наук, Я. Баран – старший науковий співробітник, кандидат історичних наук, Ю. Фігурний – науковий співробітник, кандидат історичних наук, О. Чирков – науковий спів-

робітник [26, с. 97].

Як зазначав В. Баран у своїй статті, присвяченій відділу етнології у зв'язку з 10-річчям діяльності НДІУ МОН України, створення відділу етнології було зумовлене потребами розвитку українознавства як наукової та навчальної дисципліни і необхідністю підготовки кадрів українознавців середньої й вищої кваліфікації – знавців давньої і середньовічної історії та культури українського народу.

Основний науковий напрямок відділу – етногенез та етнічна історія українського народу на підставі широкого комплексу даних історії, археології, лінгвістики, антропології, географії, демографії та інших наук. Головна проблема наукових досліджень – це походження слов'ян та давня історія українського народу, його витоки, матеріальна та духовна культура давніх слов'ян-предків українського народу, виникнення та історичне значення Київської держави Русі-України. Щодо визначальної мети досліджень то це, насамперед, створення науково обгрунтованої концепції етногенезу українців, висвітлення вузлових питань етнічної історії України, відтворення основних етапів формування та розвитку українського етносу, впровадження наукових розробок з питань етнології в систему національної освіти та в суспільну практику.

Відділ спрямовує свої зусилля передусім на вивчення та наукове висвітлення проблем етногенезу і ранньої історії слов'янства, процесів державотворення, витоків українського козацтва, пошук історичних коренів українського народу, визначення місця давніх слов'ян – предків українців та українського народу в середньовічній Європі. Відділ безпосередньо бере участь в розробці наукової концепції українознавства, підготовці програм з українознавства для середніх та вищих навчальних закладів. Співробіт-

никами відділу підготовлені наукові монографії та навчальні посібники. Зокрема, співробітники відділу взяли участь у підготовці фундаментальних праць «Українці», «Етнос та етнічна історія населення Українських Карпат», «Історія української культури» тощо [27, с. 97–100].

В. Баран у співавторстві з Я. Бараном підготував до друку монографічне дослідження «Походження українського народу (історико-археологічний пошук)». Разом з тим працівники відділу займалися підготовкою та перепідготовкою кадрів українознавців, проводили фахові археологічні, історичні, етнографічні та демографічні дослідження, спрямовані на дослідження етногенезу українського народу.

Наукові працівники відділу щорічно проводили археологічні експедиції по дослідженню пам'яток, що належали давньому населенню України, зокрема давнім слов'янам – предкам українського народу. Так, останнє десятиліття II тисячоліття (90-ті роки XX ст.) В. Баран очолював археологічну експедицію по дослідженню давнього Галича, на основі матеріалів, здобутих експедицією, було реконструйовано та музеїфіковано літописну «Галичину могилу», саме тут виявлено поховання засновника Галича княжої доби.

В 2001–2003 рр. відділ етнології під керівництвом В. Барана працював над плановою інститутською науково – дослідною роботою «Дослідження етнічної історії українського народу та науково – методичне забезпечення вивчення її в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах України». Визначальним об'єктом дослідження відділу етнології був український народ. Предметно наукові дослідження відділу були зосередженні на таких центральних питаннях: 1) походження українського народу; 2) етнічної історії українського народу; 3) сучасного

та можливого майбутнього етнічного розвитку українського народу. Головною метою науково – дослідної роботи відділу етнології у 2001 р. було наступне: по-перше – поглиблення наукових знань про формування та етнічний розвиток українського народу; по-друге – поліпшення науково – методичного забезпечення вивчення етнічної історії українців у середній та вищій школі.

Співробітники відділу працювали з широким колом найрізноманітніших джерел: археологічними, історичними (літописними) статистичними, соціолінгвістичними, етнографічними тощо. Вченими – українознавцями було опрацьовано десятки наукових праць, що безпосередньо стосуються формування й розвитку українського етносу. Вони також застосовували різноманітні методи наукових досліджень, в залежності від потреби конкретних фахових розвідок [28, с. 1–3].

В 2002 році відділ етнології продовжував активно досліджувати етнічну історію українського народу та забезпечувати її науково – методичне вивчення в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах України. Важливість науково – дослідної роботи відділу полягала у концептуальному формуванні цілісної історичної, етнічної та національної свідомості громадян України, а також у розширенні джерельної бази українознавства та у подоланні негативних масових стереотипів щодо українців [29, с. 1–8].

В 2002 році побачила світ монографія В. Барана і Я. Барана «Походження українського народу». Ця праця присвячена складній проблемі походження українського та інших східнослов'янських народів. На основі аналізу археологічних матеріалів та використання писемних, лінгвістичних та інших джерел в ній розкриваються процеси становлення слов'янських народів. Особливу увагу в нау-

ковому виданні приділено розвитку етнокультурних та етносоціальних процесів у період Києво-Руської держави, подається критика концепції т. зв. «давньоруської народності» [30, с. 4].

Автори простежили розвиток слов'янських етнокультурних груп на території України протягом всього I тис. н. е. від венедів до літописних племен. Це дозволяє вченим розділити слов'янський період в історії України на три хронологічні етапи. Перший етап доцільно було б назвати праслов'янсько-венедським. Він визначається у хронологічних рамках I–IV ст. н. е і відповідає римському періоду в історії Європи. Другий етап займає хронологічні рамки V–VII ст. У ньому закріплюється поділ венедів на три окремі групи: венедів, антів і склавів. Третій етап в історії давніх слов'ян датується VIII–X ст. Він позначається утвердженням їхньої самоназви в історичній літературі [30, с. 270–277].

У своїй фундаментальній, академічній праці автори фахово проаналізували етнокультурні процеси в період Києво-Руської держави та прийшли до таких висновків: 1) не існувало т. зв. «давньоруської народності»; 2) після розпаду Київської Русі формується низка культурно-економічних центрів (Полоцьк на Двіні, Володимирна-Клязьмі, Київ та Галич у Дніпроводністровському межиріччі), що допомагали збереженню етномовних та етнокультурних традицій, джерела яких сягають раннього середньовіччя. Вони і стають рушійними силами тих процесів, що лежать в основі утворення трьох східнослов'янських народів – білоруського, російського та українського, витоки яких сягають доби великого переселення народів [30, с. 379–380].

Протягом 2003 р. співробітники відділу цілеспрямовано вивчали етнічну історію українського народу та забезпечували її наукове-методичне опанування в середній та вищій школі.

Окрім дослідження засадничих теоретико-методологічних питань, вчені-українознавці продовжували вирішувати і нагальні практичні проблеми згідно їх наукової тематики. Так, В. Баран продовжував розкопки середньовічного городища біля с. Крилос Івано-Франківської області; Р. Терпиловський очолював Лівобережну археологічну експедицію, що здійснювали рятувальні роботи на пам'ятках різних епох на території Чернігівської та Сумської областей [31, с. 1–11].

В кінці грудня 2003 р. в керівництві відділу етнології відбулися суттєві зміни, В. Баран полишив посаду завідувача відділу, а на його місце з 2 січня 2004 року наказом директора НДІУ МОН України П. Кононенка був призначений кандидат історичних наук Ю. Фігурний [16, с. 65].

Разом з тим, В. Баран залишився працювати у складі відділу на посаді провідного наукового співробітника. Тому варто вкотре наголосити на надзвичайно важливій ролі В. Барана як виваженого колеги, мудрого вченого та досвідченого керівника-адміністратора. Володимир Данилович і наразі продовжує ділитися своїм досвідом, знаннями, спогадами про свою наукову, науково-експедиційну й науково-організаційну діяльність, та позитивно впливати на науковий потенціал відділу української етнології. Крім того, В. Баран знову очолив роботу над науково-дослідною темою «Україна й українство в етнокультурних процесах світу» (2015–2017 рр.).

Отже, завдячуючи подвижницькій і цілеспрямованій науково-дослідницькій та науково-організаційній діяльності В. Барана на посаді керівника відділу етнології, його науковими співробітниками було комплексно проаналізовано найважливіші процеси народотворення, етнічної історії, етнокультурного розвитку українського народу. В результаті фа-

хової аналітичної роботи, що стала підсумком багаторічних досліджень, оприлюднених у наукових монографіях, статтях, повідомленнях та інших працях (звітах, планах, положеннях, обґрунтуваннях, технічних завданнях тощо).

Таким чином, проаналізовано вагомий внесок знаного археолога, етнолога, історика В. Барана у становлення і діяльність відділу української етнології Інституту українознавства у 1994 – 2003 рр. У результаті наукової та науково-організаційної роботи співробітників відділу етнології під керівництвом В. Барана на основі археологічних, лінгвістичних, історичних та етнологічних джерел була обґрунтована гіпотеза про цілість і суверенність українського народу, української нації, його героїчне минуле і достойне місце серед широкого загалу європейських народів; науково аргументована критика найбільш реакційних спроб нищення українського народу, його історії, культури, свідомості та самобутності, колоніальних й імперських рецидивів; окреслена чітка схема етнокультурного розвитку праукраїнців та українців, а також народів суміжних територій, виходячи з нових польових археологічних матеріалів і переоцінки деяких писемних джерел, якими оперують прихильники майже споконвічної східнослов'янської етнічної єдності і давньоруської народності, та, зрештою, фахово обґрунтована ранньосередньовічна концепція походження українського народу з середини I тис. н. е., коли слов'янська належність археологічних культур, пам'ятки яких покривають велику частину Східної і Центральної Європи, доведена писемними джерелами.

Отже, фахово охарактеризувавши наукову діяльність відділу етнології очолюваного В. Бараном у 1994–2003 рр., ми прийшли до таких наукових

висновків: 1) під успішним керівництвом В. Барана за ці роки відбулося становлення та стабілізація як наукового складу співробітників підрозділу, так і розширення проблематики дослідницької роботи; 2) реорганізація і становлення НДІУ МОН України, завдячуючи досвідченому адмініструванню В.Барана, не стали на заваді поступовому відновленню наукового потенціалу відділу та його етнологічних студій; 3) публікація в 2002 р. важливої монографії В. Барана і Я. Барана «Походження українського народу», що стала наслідком багаторічних досліджень проблеми етногенезу слов'ян і українців вкотре засвідчила,

що вчені-українознавці, співробітники відділу етнології у своїй праці не тільки сприяють поглибленню наукових знань про походження, зародження та етнічний розвиток українського народу, а й активно впливають на поліпшення науково-методичного забезпечення вивчення етногенезу українців у середній та вищій школі; 4) співробітники відділу свої теоретичні напрацювання успішно поєднували з практичними методами (пошукові археологічні експедиції), особливо це стосується В. Барана, який десять років керував експедицією по дослідженню давнього Галича – столиці Галицько-Волинської держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашина Н.С. Проблема етногенезу слов'ян і походження українського народу в працях В.Д. Барана. // Збірник наукових праць ННДІУ. – 2013. – Т. XXXI. – С. 38–58.
2. Кононенко П.П. Від археології до українознавства. Володимиру Даниловичу Барану – 85 років. // Збірник наукових праць ННДІУ. – 2013. – Т. XXXI. – С. 8–12.
3. Кононенко П.П. Поклик душі – відродження історичної правди // Збірник наукових праць НДІУ. – 2007. – Т. XV. – С. 6–11.
4. Конча С. У пошуках джерел (до 75-річчя Володимира Барана) // Українознавство – 2002. Календар-щорічник. – К., 2001. – С. 224–228.
5. Крушельницька Л. До 75-річчя Володимира Даниловича Барана // Українознавство. – 2001. – Число 1. – С. 160–162.
6. Лебедєва О.В. Концепція етногенезу українців у монографії В.Д. Барана і Я.В. Барана «Походження українського народу» // Збірник наукових праць НДІУ. – 2007. – Т. XV. – С. 45–49.
7. Фігурний Ю.С. Взаємозв'язок поколінь. Володимир Баран – невтомний дослідник праісторії України. // Збірник наукових праць ННДІУ. – 2013. – Т. XXXI. – С. 13–37.
8. Фігурний Ю.С., Ярошинський О.Б. Володимир Баран – видатний український учений (до 80-річчя з дня народження) // Збірник наукових праць НДІУ. – 2007. – Т. XV. – С. 12–44.
9. Фігурний Ю.С., Ярошинський О.Б. Світочі українознавства: Монографія. – К., 2008. – 146 с.
10. Чирков О.А. Представлення наукового доробку Володимира Барана у Вікіпедії та інших веб-ресурсах українською мовою. // Збірник наукових праць ННДІУ. – 2013. – Т. XXXI. – С. 59–87.
11. Тиводар М.П. Етнологія. – Ужгород, 1998. – 576 с.
12. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1970. – Т. 2. – С. 123.
13. Фігурний Ю.С. Етнологія // Україна-Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 87–88.
14. Інститут українознавства Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка: Довідник до 5-річчя Інституту 1992 – 1997 рр. – К., 1997. – 122 с.
15. Положення про відділ етнології Інституту українознавства. // Архів відділу української етнології НДІУ МОН України. – Машинопис. – С. 1–13.
16. Фігурний Ю.С. Фаховий аналіз проблеми походження українців і професійне вивчення українських етнічних, націєтворчих і державотворчих процесів вченими відділу української етнології ННДІУ МОН України в кінці ХХ – на початку ХХІ століть. – К.: ННДІУ, 2011. – 142 с.

17. Фігурний Ю. С. Дослідження відділом української етнології НДІУ МОН України в 1992 – 2006 рр. етнічної історії українського народу та етнонаціонального державотворчого процесу. – К., 2007. – 56 с.
18. Звіт про науково-дослідну роботу відділу етнології за I-III квартал 1994 р. // Архів відділу української етнології НДІУ МОН України. – Машинопис. – С. 1–6.
19. Обґрунтування програми дослідження відділу етнології. // Архів відділу української етнології НДІУ МОН України. – Машинопис. – С. 1–5.
20. Звіт про науково-дослідну роботу відділу етнології за 1997 р. // Архів відділу української етнології НДІУ МОН України. – Машинопис. – С. 1–16.
21. Звіт про науково-дослідну роботу відділу етнології за 1998 рік. // Архів відділу української етнології НДІУ МОН України. – Машинопис. – С. 1–15.
22. Баран В.Д. Давні слов'яни. Україна крізь віки. – К., 1998. – 336 с.
23. Звіт про науково-дослідну роботу відділу етнології за 1999 рік. // Архів відділу української етнології НДІУ МОН України. – Машинопис. – С. 1–17.
24. План роботи [відділу етнології] на 2000 рік. // Архів відділу української етнології НДІУ МОН України. – Машинопис. – С. 1–6.
25. Науково-дослідний інститут українознавства. Київ: Довідник до 10-річчя діяльності. – К., 2002. – 156 с.
26. Науково-дослідний інститут українознавства: Довідник до 10-річчя діяльності. – К., 2001. – 132 с.
27. Баран В. Відділ етнології // Науково-дослідний інститут українознавства: Довідник до 10-річчя діяльності. – К., 2001. – С. 97–100.
28. Звіт про науково-дослідну роботу відділу етнології за 2001 р. // Архів відділу української етнології НДІУ МОН України. – Комп'ютерний набір. – С. 1–3.
29. Звіт про науково-дослідну роботу відділу етнології за 2002 р. // Архів відділу української етнології НДІУ МОН України. – Комп'ютерний набір. – С. 1–8.
30. Баран В.Д., Баран Я.В. Походження українського народу. – К., 2002. – 406 с.
31. Звіт про роботу НДЦ «Відділ етнології» за 2003 р. // Архів відділу української етнології НДІУ МОН України. – Комп'ютерний набір. – С. 1–11.

Фигурный Ю.С. Вклад профессора В. Барана в научную деятельность отдела этнологии Института украиноведения. *В статье проанализирован весомый вклад известного археолога, этнолога, историка В. Барана в становление и деятельность отдела украинской этнологии Института украиноведения в 1994 - 2003 гг. Установлено, что благодаря научно-исследовательской и научно-организационной работе ученого отдел украинской этнологии стал одним из ведущих научных подразделений института.*

Ключевые слова: *Украина, Украинцы, В. Баран, отдел украинской этнологии, украинский этногенез, этнокультурные процессы.*

Fihurnyi Y.S. Contribution of professor V. Baran to the scientific activity of the ethnology department of Institute of ukrainian studies. *The article analyzes the significant contribution renowned archaeologist, ethnologist and historian V. Baran in the formation and activity of the department Ukrainian Ethnology Institute of Ukrainian Studies in 1994 - 2003 rr. It was found that through scientific research, scientific and organizational work of the scientist-Ukrainian department of Ukrainian ethnology became one of the leading scientific divisions of the institute.*

Keywords: *Ukraine, Ukrainian, V. Baran, Department of Ukrainian ethnology, Ukrainian ethnogenesis, ethnocultural processes.*